
СЛОВОТВІР ГРАМАТИКА

УДК 81'36'272

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262400>

А. П. Загнітко,
*д-р філол. наук, проф., член-кор. НАН України,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
професор кафедри загального та прикладного
мовознавства і слов'янської філології,
головний науковий співробітник Українського
мовно-інформаційного фонду НАН України*

ГРАМАТИКА ТЕКСТУ: МОВНОСОЦІУМНІ КАТЕГОРІЇ

Стаття присвячена дослідженню граматики тексту з акцентом на дефініції, історії становлення, основних етапах розвитку, її зв'язку з лінгвістично та соціологічно об'єктивною та суб'єктивною граматикую. Чітко розмежовуються й уточнюються дві мовно-соціальні категорії адресата-лінгвоперсони та адресанта. Також детально обговорюється статус двох у граматиці тексту.

У статті пропонується аналіз мовно-соціальних категорій граматики тексту з акцентом на специфіку вираження мовно-соціальних категорій адресата-лінгвоперсони, адресата-лінгвоперсони, інтертекстуальності, інтенціональності та ситуативної прагматики.

Новизна впливає з визначення та кваліфікації ядерних категорій граматики тексту, лінгвістичного та соціального виміру. Теоретичне значення полягає у встановленні основних етапів граматики тексту з інтерпретацією в широкому та вузькому аспектах, інтенціональності, ситуативності та прагматичності у структуруванні тексту.

Лінгвістичні та соціальні категорії адресата, адресата, вказівки, інформаційного виміру, інтертекстуальності складають ядро граматики тексту та визначають особливості структурно-семантичної зв'язності текстових значень. Вони також дозволяють рефлексувати на рівнях культурного, історичного та естетико-семантичного контекстів. Зовнішні текстові категорії охоплюють ситуативне та прагматичне усвідомлення адресата-мовної особи, інтенційну спрямованість, інформативність, тоді як інтертекстуальні категорії охоплюють адресато-мовну персону та інтертекстуальність.

Перспективними є подальші дослідження теми, особливо функціонального навантаження тексту в культурно-історичний період мовними засобами для реалізації основних мовних і соціальних категорій у граматиці тексту в його активному та/або пасивному аспектах.

Ключові слова: граматика тексту, категорія адресанта-лінгвоперсони, категорія адресата, категорія інтенційності.

A. A. Zahnitko,

*ScD, Professor, Corresponding member
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Vasyl' Stus Donetsk National University,*

*Department of General and Applied Linguistics and Slavic Philology Professor,
Chief Researcher of Ukrainian Lingua-Information Fund of the National
Academy of Sciences of Ukraine,
Department of Informatics*

GRAMMAR OF TEXT: LANGUAGE AND SOCIAL CATEGORIES

The article is devoted to the investigation of grammar of the text with focus on the definition, history of formation, the main stages of development, its relationship with the linguistically and sociologically objective and subjective grammar. The two linguistic and social categories of the addressee-linguoperson and the addressee are clearly separated and clarified. Also, the status of the two in the text grammar is discussed in detail.

The article offers analysis of the linguistic-social categories of text grammar with focus on specifics of expression of linguistic-social categories of the addressee-linguoperson, the addressee-linguoperson, intertextuality, intentionality, and situational pragmatics.

The novelty derives from the determination and qualification of nuclear categories of text grammar, the linguistic and social dimension. The theoretical significance derives from establishing the main stages of text grammar with interpretation in broad and narrow aspects, intentionality, situationality and pragmatics in structuring the text.

Linguistic and social categories of addressee, addressee, instruction, information dimensions, intertextuality comprise the core the grammar of the text and determine the features of structural and semantic coherence of textual values. They also allow to reflect on the levels of cultural, historical, and aesthetic-semantic contexts. The external textual categories comprise the situational and pragmatic awareness of the addressee-linguistic persona, intentional orientation, informativeness while the intertextual categories cover the addressee-linguistic persona and intertextuality.

The further studies of the topic are promising, especially on functional text load in cultural and historic period with language tools for the implementation of major linguistic and social categories in the grammar of the text in its active and/or passive aspects.

Key words: grammar of the text, category of the addressee-linguoperson, category of the addressee, category of intentionality

0. Аналіз граматики тексту вимагає визначення основних понять, до яких належать саме розуміння тексту й термінологічного словосполучення 'граматика тексту'. Робочим тлумаченням тексту можна вважати певну лінійно упорядковану послідовність знаків, що спільно виражають певний смисл. Останній завжди є результатом перетворення у свідомості мовця інформації та її викладу в тексті (\leftrightarrow продуцент) і водночас відтворення уміщеної інформації свідомістю адресата (\leftrightarrow реципієнтом).

До основних належить і поняття 'мовносоціумна категорія'. У сучасних словниках слово 'мовносоціумний' не фіксоване, воно відсутнє в їхньому повному реєстрі¹. Термін 'мовносоціумний' утворений за зразками подібних похідних *мовностилістичний*, *мовностильовий*. Перший елемент *мовно* – прислівник до прикметника *мовний*², а другий елемент 'соціумний' – прикметник до 'соціум': '1. Людська спільнота як результат форм діяльності людей, що склалися історично; 2. Група людей, об'єднаних за якимись (професійними, культурними і т. ін.) ознаками'³. З оперттям на тлумачення складників слова 'мовносоціумний' його можна витлумачити: 'Який стосується мовних соціумів', що обґрунтовує гіпотезу про актуальність навантаження граматичних одиниць – їх форм і значень (ширше – загалом мовних одиниць) у цілісній людській спільноті – нації, що відбито в атрибутивах на зразок *національно-мовний* і/чи *мовно-національний*. Залишається з'ясувати цілісне поняття 'мовносоціумна категорія', що є певною катего-

¹ Див. Словарь української мови: В 4-х тт./за ред. Б. Грінченка. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1996; Словник української мови: В11-ти т. Т. 4. Київ: Наукова думка, 1973; Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD): 250 000/Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2007. 1736 с. та ін.

² У Словарі української мови: В 4-х тт./за ред. Б. Грінченка містився прислівник 'мовно', що витлумачувався як *Говорливо, разговорчиво, словоохотливо; р'вчисто* з ремаркою 'нар.' (С. 437). У сучасній мові також фіксований прислівник 'мовно' у відповідних художніх, публіцистичних і наукових контекстах як похідний від прикметника 'мовний': *Бавлячись у садку, дитина поволі, але ґрунтовно так звикає до української мови, що – схибни хоч трохи мовно випадковий відвідувач і – вже може трапитись курйоз* (Б. Антоненко-Давидович); *Давньоруська мова виникла з праслов'янської, а далі розділилася (спочатку територіально, а потім і мовно)* (Ю. Карпенко).

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD): 250 000/Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2007. С. 1360.

ризованою мовносоціумною ознакою. Мовносоціумна категорія – системна ознака, що відображає регулярність вираження відповідних суб'єктивних і/чи об'єктивних смислів мовними засобами, ступінь множини таких смислів і т. ін. З-поміж мовносоціумних категорій значущими постають: мовносоціумний портрет (→ міста і/чи містечка, моно- і/чи полілінгвоперсони), мовного (→ мовносоціумного) паспорта, мовносоціумного рівня (вербально-семантичного, лінгво-когнітивного (тезаурсного), ситуативно-мотиваційного) та ін. Актуальним постає питання про мовносоціумні категорії тексту та їхню співвідносність і/чи статус у граматиці останнього.

1. Метою розгляду є визначення основних ознак граматики тексту зі встановленням функційного і статусного навантаження в ньому окремих мовносоціумних категорій. Відповідно – вирішити окремі дослідницькі завдання: 1) узагальнити основні погляди на граматику тексту й скваліфікувати її основні ознаки; 2) визначити реєстр мовносоціумних категорій тексту; 3) встановити функційне навантаження мовносоціумних категорій у граматиці тексту та простежити їх взаємодію. Новизна дослідження мотивована дефінуванням поняття мовносоціумної категорії, встановленням їх множини та з'ясуванням статусу в граматиці тексту. Теоретичне значення ґрунтоване на розкритті особливостей граматики тексту й реалізації в ній мовносоціумних категорій. Практичне значення визначає можливість використання результатів дослідження у вишівській практиці в межах навчальних дисциплін «Лінгвістика тексту», «Сучасна українська мова: синтаксис», «Сучасні лінгвістичні вчення» та ін.

Об'єктом аналізу постають мовносоціумні категорії граматики тексту, а предметом є особливості вираження мовносоціумних категорій адресанта-лінгвоперсони, адресата-лінгвоперсони, інтертекстуальності, інтенційності, ситуативно-прагматичної обтяженості та визначення їхнього функційного навантаження в текстовій структурі.

2. Питання тексту, його статусу актуалізувалися в 50-60-ті роки ХХ ст. Майже всередині 70-их років Марцело Даскал та Авішай Маргаліт говорили, що на той час нічим не поставала обґрунтована необхідність створення теорії тексту, оскільки «повністю опрацьована» граMATика речення спрможно описати всі текстові явища [21; 22].

У 60-70-ті роки низка лінгвістів (Ж.М. Адам, Р. Барт, О. Дюкро, Г. Ден'єр, Б. Комбет, Д. Мангено та ін.) активізувала пошуки щодо визначення сутності тексту та з'ясування його статусу в дихотомії 'мова ↔ мовлення' з наголошенням тексту як вищої синтаксичної одиниці, водночас прагнула простежити напрями його моделювання, ієрархізування, співвідносності плану змісту та плану форми і под. [19]. Погляди науковців розвивали думки Андре Вейля, Дуайта Болінджера, Карла Бооста (автор терміна 'злука речень', що згодом знайшов розвиток у синтаксисі О. Пешковського), Анни

Гранвіль Гетчер [5; 6] про особливості лінійного поєднання речень (парні сполучники, лексичні повтори, видно-часові дієслівні форми та ін.) та Зелліга Гарріса [20], який аналізував текст через послідовне використання блумфілдінського дистрибутивного аналізу форми, що згодом було доповнене поняттям трансформації [20, с. 526–636]. Істотною деталлю цього періоду є сформульована в межах празької та брненської лінгвістичних шкіл теорія актуального членування з виділенням категорії комунікативного динамізму (Вілем Матезіус) та розвитком теорії функційної перспективи речення (Ян Фірбас, Алеш Свобода та ін.) [5]. Категорія комунікативного динамізму ґрунтована на розвитку актуальності на кінець речення, що особливо важливо для теорії тексту та розгляду останнього у функційному вимірі з позицій моделювання.

У 60-70-ті роки відбувається формування методологічних засад теорії тексту загалом і створення основ лінгвістики тексту зокрема. Методологічним підґрунтом лінгвістики тексту є антропоцентризм, що передбачає розгляд текстових утворень як похідних комунікації. Залишається актуальним питання одиниці аналізу – від окремого графічного компонента до цілісної текстової величини. Формується також метамова лінгвістики тексту, одним із виявів якої можна вважати лінгвістичний аналіз, що у 80-і роки набув статусу окремої навчальної дисципліни у вищій школі [5]. Його опрацювання пов'язане з ім'ям Івана Ковалика, розвитком його ідей у дослідженнях Флорія Бацевича, Марії Голянич, Ірини Кочан, Тетяни Єщенко та ін., а також створенням першого спеціального словника з цієї проблеми (Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів/укл.: Марія Голянич, Наталія Іванишин, Руслана Ріжко (Савчук), Роксолана Стефурак. Івано-Франківськ: Сімик, 2012. 392 с.).

Термін 'граматика тексту' не новий, оскільки часто ним позначають один із напрямів аналізу тексту, ставлячи в один ряд з поняттями 'стилістика тексту', 'структура тексту', 'герменевтика', де 'лінгвістика тексту' є родовим поняттям, що охоплює також і вивчення типології текстів, їхніх функцій, інтенційності та ін. Чимало студіювань, що орієнтуються на розгляд тексту через його граматику (Анастасія Уржа [18]), ґрунтовані на: 1) диференціюванні текстів і нетекстів; 2) встановленні особливостей лінійної граматичності текстів, їхньої суб'єктності; 3) функцій окремих морфологічних форм у тексті; 4) визначенні реєстрів текстів; 5) діагностуванні суб'єктивного компонента тексту та ін. До цього прилягає аналіз граматики продуцента (Борис Норман [13]), де в центрі перебуває динамічний процес мовленнєвого творення з наголошенням тенденцій помилкового лінійного розгортання і/чи неправильного заповнення прогнозованих позицій: **Кожний відчував неповторну стіну радості*, де передбачувана й регулярна лівобічна валентнозумовлена придієслівна позиція заповнена граматично правильною формою (*стіну радості*), але семантично конфліктною зі стрижне-

вим компонентом, оскільки відчувати – це або ‘Сприймати органами чуття’, або ‘Переживати якість почуття’, або ж ‘Сприймати інтуїцією, чуттям що-небудь’ (СУМ 1970_л, с. 662).

Граматику тексту можна розглядати у вузькому та широкому розуміннях. Перше охоплює аналіз граматики тексту через способи зв’язності та членованості останнього, динаміку розгортання в ньому теми й реми і под. У такій інтерпретації граматика тексту наближена до синтактики тексту, яка охоплює також особливості смислової сполучуваності, видозміни значення слів, обростання їх смисловими відтінками, що є результатом лексичного наповнення конструкцій: *Весна – неначе карусель./на каруселі білі коні./Гірське село в садах морель./і місяць, мов тюльпан, червоний* (Б.-І. Антонич. Зелена Євангеія [1]), де видозміна (імплікована в порівнянні *неначе карусель*) природного малюнка залежить від стихії весняної пори, бо цвітіння наче швидкий біг коней (*на каруселі білі коні*), інтерпретовану через світосприйняття митця, його внутрішнє когнітивно асоціативне поле, заглиблення в національно-мовний простір. Кожне речення постає видозміною усталеного синтаксичного конструювання, пор.: *Весна – неначе карусель*, де весна порівнюється з каруселлю через швидкоплинну зміну (**Весна рухлива + Карусель рухлива → Весна подібна до каруселі → Весна неначе карусель*), а карусель у час написання поезії (1935 – 1836 рр.) асоціювалася з іграшковими різнокольоровими конями: *на каруселі білі коні*, білими ж вони постають через засніження пелюстками морель: *Гірське село в садах морель* (очевидно, рідне для поета село Новиця), а над усім цим – яскравий молодик у контрастному кольорі – *червоному* – з нічною білосніжністю долини. Оцінка червоного кольору також асоціативно прецедентна – через порівняння з тюльпаном.

Широке (друге) розуміння граматики тексту охоплює усю множину подання окремих компонентів у структурну й смислову цілісність зі встановленням функційно-семантичного, прагматичного статусу визначальних категорій – адресанта, адресата, інформативного наповнення та ін., а також – встановлення особливостей реалізації різноманітних синтаксичних фігур (порівняння, епітету, оксиморону і под.). Водночас охоплюється розгляд співвідносності об’єктивних (реалізації узусної динаміки норм, формування рівно- та нерівноконкурентних варіантів, урахування текстуалізму й контекстуалізму, перформансу й компетенції) і суб’єктивних (лінгвоіндивідуалізацій, лінгвоіндивідуацій і т. ін.) начал у текстовій організації та ін. [6].

3. Для широкого розуміння **граматики тексту** істотним є визначення тексту, тлумачення якого сьогодні має психологічний і/чи психолінгвістичний, соціологічний і/чи соціолінгвістичний, семіотичний і/чи лінгвосеміотичний, психофізичний і/чи психофізіологічний, культурологічний (лінгвокультурологічний) і/чи філософський (лінгвофілософський) та інші ас-

пекти. Якщо брати за основу семіотичний підхід, то текстом є структурований за визначеними правилами об'єкт, будь-яка інтелектуально усвідомлена поведінка: *обряд, звичай, ритуал, танець, одяг, меблі, сформований простір* та ін. Заявлені та інші виміри кваліфікації й розуміння тексту вимагають чіткого дефінування лінгвістичного підходу до нього. Свого часу поняття тексту як універсальної величини уявлялося як таке, що покликане вирішити низку назрілих гуманітарних питань. Сучасна міждисциплінарна запитуваність, розширення сфер дослідження тексту через залучення все нових і нових підходів з інших наук на зразок наратив, концепт, сценарій, фрейм можуть справляти враження певної кризи. Вихід із неї може бути в тому разі, якщо враховувати, що текст твориться не сам по собі, а з відповідною метою в тих чи тих культурно-історичних, соціально-етичних, генераційно-територіальних та інших вимірах, то, безперечно, текст є результатом певного дискурсу, містить у своїй структурі та смисловій організації відповідні аспекти.

У дослідженні застосовано вузький підхід до тлумачення тексту з опертям на його внутрішнє упорядкування з належним зануренням у соціокультурний і територіально-історичний контексти для адекватного розгляду мовносоціумних категорій тексту, їх функційного навантаження.

Мовносоціумний вимір тексту охоплює: 1) статусну роль автора-лінгвоперсона (категорію адресанта); 2) настановно-інтенційні спрямування (категорію інтенційності); 3) обтяження інформаційними вимірами (категорію інформативності); 4) тяглість інтертекстуальних компонентів (категорію інтертекстуальності); 5) ситуативно-прагматичну обізнаність адресата (категорію адресата) та ін.

3.1. Статусна роль адресанта-лінгвоперсона є визначальною для мовносоціумного спрямування тексту. Тому категорія адресанта постає стрижневою, оскільки автор встановлює відповідність тексту власним комунікативним завданням, втілює в ньому ситуативні мотивації, самореалізується, відбиваючи власний емоційно-експресивний стан, а також прогнозує реактивну спроможність адресата: – *Таке відчуття, що я роблю це в тисяча сто двадцять перший раз...* – сказала Марла. <..> – *Виходить, що не буде в нас попсової сцени в аеропорту зі слізьми і дрижанням у голосі на слові “Прощай...”?* – (Марла потай, та й не зовсім потай і так уже *розтира-ла по тиску слъози*). – *Ні, не буде...* (Карпа І. Фройд би плакав [8]). Комунікативне завдання – донести інформацію – реалізоване через прогнозування сцени прощання (*не буде попсової сцени*) з її локалізацією (*в аеропорту*), виділенням атрибутивного компонента (*попсової*), обтяженого метафоричним смислом (основу становить порівняння (**такий, як попса* (‘Про щонебудь яскраве, привабливе, модне і т. ін., але низької якості’ (СУМ 20₁₂))) та окремими пропозиціями, що передають емоційний стан комуніканта: *зі*

слізьми + дрижанням у голосі, що цілісно передають психічний стан (вияв емоції-почуття) *любові* – сильного душевного переживання. Внутрішнє переживання відтворюється через *дрижання голосу ↔ дрижання в голосі*, а зовнішній вияв передається через *сльози*. Інтродуктивна конструкція (*Марла потай, та й не зовсім потай і так уже розтирала по писку сльози*) деталізує психічний стан комуніканта.

Для адресанта істотними постають і форма, і функція, і тематика повідомлення, адекватне врахування характеру взаємовідносин учасників комунікації (комунікативні ролі рівності і/чи ієрархічності), обсяг спільної множини знань, формування інтенційних настанов та ін.: – *Звідки ви знаєте, що я люблю котів? – симпатична дівчина навіщось поправляє беретку, а її товаришка дивиться паралельно парковій бісектрисі. Її заздрість набуває чавунної визначеності. Як її задовбали всі красуні і симпатяшки. – Ви не так хотіли спитати, – виправляє чоловік. – Ви хотіли спитати: звідки мені відомо, що ви кошатниця* (В. Єшкілев [4]). **Форма** ініціативного питання адресанта (*Звідки ви знаєте, що я люблю котів?*) містить диктумну кваліфікацію (*Звідки ви знаєте*) та модусну інтенцію (*що я люблю котів?*), натомість адресат ↔ адресант оперує вторинним диктумом (йому відоме питання, зміст якого він піддає оцінному сумніву: *Ви не так хотіли спитати*, незаперечною є інтенція питання, повторена ще раз: *Ви хотіли спитати*) із внутрішнім диктумом (*звідки мені відомо*) та модусом (*що ви кошатниця*).

3.2. Функція питання (*Звідки ви знаєте, що я люблю котів*) – установлення невідомого для адресанта джерела інформації, що може розкрити адресат, натомість адресат ↔ адресант, не заперечуючи доцільності питання, переформатовує його та через повтор *Ви хотіли спитати* у першому варіанті актуалізує правильність побудови питання (*не так*) з компонентом, який наголошує джерело (*звідки*), необхідність експлікації котрого повторена в обох комунікантів. Визначальною функцією питання є розвивальна, оскільки чорноока співромовниця не лише підтримує ініційований Майстром контакт (*– Сьогодні котяче свято, – звертається чоловік до чорноокої. – Ви ж любите котів?*), а й підтримує його, демонструючи власне зацікавлення озвученими питаннями та прагненням встановити джерельну базу знань незнайомця та зробити таке знання спільним. Останнє сприятиме адекватному розумінню ситуації та цілковите орієнтування реципієнта в провокативному діалозі, де репліки продуцента містять інтригу, що є актуальним питанням формування належного рівня вербального (ширше – комунікативного) комфорту учасників спілкування.

3.3. Адекватне врахування характеру взаємовідносин учасників комунікації (комунікативні ролі рівності і/чи ієрархічності) передбачає статусні ролі комунікантів, які легко впізнавані в численних спонтанних мов-

ленневих ситуаціях, а в межах художнього тексту їх потрібно діагностувати з обставин внутрішнього простору та вербальної реалізації. В аналізованій ситуації ініціативно провокативне питання Майстра (*– Сьогодні котяче свято, – звертається чоловік до чорноокої. – Ви ж любите котів?*), сформульоване ним для встановлення контакту, містить окремий лінійний констатувально експозиційний елемент (*Сьогодні котяче свято*) і власне-питання (*Ви ж любите котів?*) із підсилювальною часткою *ж* (*“Уживається для підсилення, підкреслення значення того слова, після якого стоїть”* (СУМ 11₂, с. 516). Питання структуроване інтонаційно і своєю композицією орієнтоване на стверджувальну відповідь. Первинна комунікативна настанова *“Ви ж любите котів?”* залишена поза увагою, а в центрі постає експозиційний елемент зі стрижневою лексемою *свято* із власним внутрішнім сценарієм. Не звернуто увагу також на атрибут *котяче*, слово *ж сьогодні* є важливим актуалізатором безпосереднього часового виміру перебігу *свята*, що повторене чорноокою із питальною інтонацією: *– Свято? – краєм ока та оцінює незнайомця*. Ієрархія комунікантів є вертикальною ↔ горизонтальною, що підтверджує використання шанобливо етичної форми *Ви* адресантом та адресатом ↔ адресантом. Вертикальність поваги виявлювана в ініціальному *Ви* адресанта-Майстра (*Ви ж любите котів?*), а горизонтальність – у поступовій ідентифікації незнайомця через використання також *ви*, чому передує розгорнута інформація (інтервал становить 82 слова).

3.4. Обсяг спільної множини знань можна простежити через функцію інтервального словесного простору – формування цілісного пресупозитивного ландшафту, орієнтованого на відтворення концепту ‘свято’: *– Ураган повикидав з гнізд пташат, – пояснює чоловік. – Бачите, онде їхні батьки літають, кричать. Пташата десь там, у траві. А коти вже на підході. Коти збираються на вечерю, – він стихає голос. – Котів не зупинити* (33 слова) зі сценарними елементами *гніздо, пташата (батьки літають, кричать), коти*, об’єднаних грою вітру-урагану, де особливо наголошене функційне значення останніх (повтор *Коти* → *котів*), адже вони *на підході, збираються, їх не зупинити*. Обтічне наголошення м’ясоїдства котів формує підтекст імпліцитного питання: *навіщо любити хижаків*, що експліковано в досить своєрідній формі: *Ви ж любите котів?* Сформований спільний фонд знань про *свято* стає відправним моментом для розвитку діалогу, в межах якого стрижневими є лексеми *свято, пташата, коти*.

3.5. Мовний матеріал чи вербальне тло тексту має особливу функцію, оскільки через нього доносяться усі закодовані думки, експресії та емоційна інтерпретація побаченого, сприйнятого й відчутого. Зміст аналізованого тексту можна сформулювати як відповідь на питання: *навіщо любити котів*. Як несподівано розпочато діалог (*– Сьогодні котяче свято, – звертається чоловік до чорноокої. – Ви ж любите котів?*), так і раптово його при-

зупинено: – *Колись я вам все-все розповім, – люб'язно посміхається чоловік з підборіддям-п'яткою, перестрибує через велику гілку й пришвидшує кроки.* Джерело обізнаності адресанта – Майстра Олександра Яркоського – про любов до котів чорноокої незнайомки залишається нерозкритим, хоча наголошено в останній репліці адресанта (я) на розвитку й доповненні вичерпної (все-все) інформації (розповім) в майбутньому (*Колись*) відповідному адресатові (*вам*).

3.6. Категорія інтенційності в мовносоціумній граматиці тексту пов'язана зі статусною роллю автора-лінгвоперсони. У діалозі настановно-інтенційні спрямування пов'язані з використанням різних вербальних і кінетичних засобів, що підпорядковані поданню авторських орієнтувань. Загалом діалогові властиві два вектори, де перший окреслює співвідносність сил всередині епізоду тому, що словесні й кінетичні засоби засвідчують емоційний стан особи, а другий – такі засоби орієнтовані на читача, пор.: 1) вербальні (а) дієслова мовлення: – *Сьогодні котяче свято, – звертається чоловік до чорноокої; – Ураган повикидав з гнізд пташат, – пояснює чоловік; – Ви не так хотіли спитати, – виправляє чоловік;* 2) кінетичні (*краєм ока; симпатична дівчина навіщось поправляє беретку*). Інтенційна суб'єктність спрямована на візуальний досвід, що завжди орієнтований на власне я, яке оперує власним досвідом з орієнтуванням на актуальний перебіг ситуації (за Дж. Сьорлем [25, с. 114–118]). Використовуючи власні знання (– *Ураган повикидав з гнізд пташат, – пояснює чоловік. – Бачите, онде їхні батьки літають, кричать. Пташата десь там, у траві. А коти вже на підході. Коти збираються на вечерю, – він стишує голос. – Котів не зупинити*), адресант вибудовує мотиваційний ряд (*пояснює* – дієслово мовлення з чітко вираженою інтенцією: 'Розповідаючи про що-небудь, робити його ясным, зрозумілим' і відтінок 'З'ясувати комусь ситуацію, розкривати причини якоїсь дії чи явища' (СУМ 11₇, с. 496), *бачите* – лексема візуальної семантики, вжита в значенні 'Сприймати очима, спостерігати' (СУМ 11₁, с. 114)) для донесення усього обсягу знань і створення належної множини фонових компетентностей (*Ураган повикидав з гнізд пташат* → *Бачите, онде їхні батьки літають, кричать* → *Пташата десь там, у траві* → *А коти вже на підході* → *Коти збираються на вечерю* і висновкова теза: ***Котів не зупинити***).

3.7. Категорія інформативності є мовносоціумною, оскільки її основні напрями, тенденції, обсяги, наповнення, рівні залежать від соціумних чинників запитуваності й потреби. Категорія інформативності диференційована, за І. Гальперінім [3, с. 25–41] на змістовно-фактуальну (поверхневу), змістовно-концептуальну, змістовно-підтекстову (глибинну). Перша передає упорядкованість змістового наповнення тексту: повідомлення про свято, розповідь про наслідки урагану – *поруйновані гнізда, пташата кри-*

чать і под.; друга (відображає ставлення автора) – ґрунтована на концепті *свято* (передумови *свята*, сценарій *свята*, ставлення до нього, наслідки *свята*, умонтованість *свята* (↔ як події) в соціумний перебіг, ситуація до *свята* та ситуація до *свята*) та ін.; змістовно-підтекстова – визначення логічних зв'язків між (*котячим*) *святом*, наслідками урагану та простеження ставлення чорноокої незнайомки до *свята* через її любов до котів. Встановлення ємності й особливостей такої інформації потрібно розглядати через мовний матеріал (*товаришка дивиться паралельно парковій бісектрисі. Її заздрість набуває чавунної визначеності, де товаришка дивиться паралельно парковій бісектрисі* містить авторську метафору (*товаришка дивиться паралельно парковій бісектрисі*), значенням якої є оисове вираження стану психоемоційного роздратування (*заздрість набуває чавунної визначеності*). Адже й справді (<,> *її задовбали всі красуні і симпатяшки*) її статус проґрашний поряд із «красунями та симпатяшками» і цей статус її вторинності постійно дратує. Граничний вияв наґромадження внутрішнього роздратування чітко констатоване в її незворотності: <,> *заздрість набуває чавунної визначеності*. Не допомогла і провокативна розповідь, у якій подруга намагається вербалізувати власну привабливість і вміння гідно підтримувати власну гідність (– *Вчора он з тих куців просто мені під ноги торчок виповз. На всю бубу обдовбаний. Також пургу гнав. Питав, чи по кайфу мені, як тут проклали доріжки. – А ти? – Послала його, звісно*), хоча переказаний епізод не зовсім переконливий. Останнє посилює внутрішнє роздратування – злості: *В подруги остаточно злішають очі* ('злішати' – 'Ставати злим або злішим' (СУМ 11₃, с. 597). Тому пильне око незнайомця легко вловило, як «*на ласкому обличчі котрої розквітає біда троянда заздрості*» (*троянда заздрості* – пелюстка за пелюсткою накопичується роздратування, гнів, досада. Злість належить до тих сильних емоцій, що спрямовані на певний об'єкт – чорнооку подругу та випадкового перехожого, який виявляє індіферентність до неї.

3.8. Категорія інтертекстуальності повністю заглиблена в мовносоціумний простір, її глибина, ємність, статика й динаміка повністю підпорядковані суспільним цінностям і потребам, а обсяги – відбивають ємність національно-когнітивної бази. Категорія інтертекстуальності ґрунтована на інтекстемах, що охоплюють вияв міжтекстових відносин через відтворення у творі певних текстів шляхом цитування, розвитку ідеї і/чи теми, алюзії, ремінісценції, пародіювання, наслідування, аплікації та ін., пор., наприклад, використання Юрієм Кленом в епопеї «Попіл імперій» [9] рядків із сонету Миколи Зерова «Pro domo» (*Леконт де Ліль, Жозе Ередіа, Парнаських зір незахідне сузір'я Зведуть тебе на справжні верхозір'я* [7]) – центон, згадування Геракліта із цитуванням («*Пávta ρεΐ*») забезпечує тяглість традицій та вічність інтерпретованої автором істини (*пробіг потік і щез він*), за-

нуреної в сучасний контекст (бо інша в ній вода, і хвиля, що тепер пливе, не та вже): Колись казав премудрий Геракліт, що «**Πάντα ρεῖ**»: пробіг потік і щез він, він вже не той, бо інша в ній вода, і хвиля, що тепер пливе, не та вже. В аналізованому уривку інтертекстема джерела експлікована у питанні внутрішнього мовлення однієї із учасниць – чорноокої – зустрічі, що в цілісності своїй окреслює пошуки нею автора твору, назви останнього з узагальненням 'звідки це': Він далеко не красень, вирішує дівчина, а його підборіддя нагадує п'ятку. Схоже на п'ятку підборіддя, **звідки це? З якого твору, якого автора?** Дівчина ситуативно-прагматичну обізнаність адресата. Наче відчуваючи труднощі з відповіддю на заявлені питання, оповідач уводить статус кваліфікації персоналогині через внутрішнє мовлення незнайомця – Яворського: *Дівчина вчиться на філолога* [4].

Для з'ясування тягlosti інтертекстуальності в межах тексту необхідно брати широке текстове тло – найкраще текстове полотно в усій його цілісності. Так, наприклад, у романі В. Єшкілева «Те, котре – холод, те, яке – смерть...» із циклу «Ефект Яркoвського» функційно навантаженими постають інтертекстема аналогійності (*Тепер біль відступає лише перед мазями, в котрих мікродози навучих паралізаторів вкраплені в екстракти, настояні на грибах та випарені з рослин, зібраних у долинах Ріо-Гайї, там, куди століття тому Конан-Дойль відправив героїв «Загубленого світу»*) → рослини ростуть в долинах, куди помандрували герої «Загубленого світу» Конан-Дойля), інтертекстема фармацевтичної компетентності (*східні алхіміки і фармацевти мали переконання, згідно з яким складні сполуки, що опинились в одному приміщенні, здатні впливати одна на одну*), інтертекстема хімічної компетентності (*Виробники коньяків зазвичай нехтують нарізною мудрістю харчової хімії: всі спроби штучно покращити смак закінчуються псуванням продукту*), інтертекстема нумізматичної компетентності (*Саме у Парковому Домі батько виміняв за сумнівної справжності голдензюльден Карла Роберта найсправжнісінький подвійний таляр з панорамою Вюртемберга, про що потім не один рік згадували посвячені завсідники нумізматичних тусовок*), літературну та ін. Власне, в цьому разі не розмежовано компетентність оповідача й персонажа, хоча, безперечно, в такому диференціюванні є потреба, оскільки часто саме компетентність персонажа мотивує рівень його вчинків, дій, переживань і т. ін.

3.9. Ситуативно-прагматична обізнаність адресата (категорія адресата) цілком і повністю є мовносоціумною, оскільки і ситуативність, і прагматина обізнаність адресата залежать від культурно-історичного тла (текстуалітету), мовнокорпоративних цінностей (адресат ↔ адресатка – філологиня з особливим знанням літературно-художнього простору, його видозміни (*Дівчина вчиться на філолога, так само, як її товаришка*)). Ситуативно-прагматична обізнаність адресата оптимізує реалізацію фатич-

ної функції: що вищий потенціал такої обізнаності, то ефективнішим постає спілкування та досягнення відповідної комунікативної мети.

4. Мовносоціумні категорії лінгвоперсони-адресанта, лінгвоперсони-адресата, настановно-інтенційного спрямування, обтяження інформаційними вимірами, інтертекстуальності постають ядровими в граматиці тексту, визначаючи особливості структурної та семантичної зв'язності текстових величин, а також відбивають яруси інформаційного насичення тексту, його обтяження різними культурно-історичними та естетико-смысловими контекстами. Категорії ситуативно-прагматичної обізнаності адресанта-лінгвоперсони, настановно-інтенційного спрямування, інформативності належать до зовнішньоспрямованих, а категорії адресанта-лінгвоперсони та інтертекстуальності є внутрішньотекстовими.

5. **Перспективним** є дослідження зміни функційного навантаження тексту у відповідному культурно-історичному просторі з діагностуванням мовних засобів реалізації основних мовносоціумних категорій у граматиці тексту зі встановленням площин активної і/чи пасивної взаємодії.

Література

1. *Антонич Б. -І. Повне зібрання творів/Передмова М. Ільницького; Упорядкування і коментарі Д. Ільницького. Львів: Літопис, 2009. 968 с. + 32 с ілюстр.*
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD): 250 000/уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2007. 1736 с.
3. *Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва: Наука, 1981. 138 с.*
4. *Єшкілев В. Ефект Ярковського. Те, котре – холод, те, яке – смерть... Харків: Фоліо, 2015. 282 с.*
5. *Загнітко А. Лінгвістика тексту. Теорія і практикум. Вид. 2-ге, випр. і доп. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. 313 с.*
6. *Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. X, 920 с.*
7. *Зеров М. Вибрані твори. Київ: Смолоскип, 2015. 880 с.*
8. *Карпа І. Фрейд би плакав. Харків: Фоліо, 2009. 238 с.*
9. *Клен Ю. Попіл імперій [В:] Клен Ю. Твори. Т. 2. Торонто: Фундація імені Юрія Клена, 1957. С. 11–327.*
10. *Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів/укл.: Марія Голянич, Наталія Іванишин, Руслана Ріжко (Савчук), Роксолана Стефурак. Івано-Франківськ: Сімик, 2012. 392 с.*
11. *Митина Ольга В., Евдокименко Александр С. Методы анализа текста: методологические основания и программная реализация. Вестник*

- Южно-Уральского государственного университета. Психология. Психофизиология. 2010. Вып. 11 (40). С. 29–38.
12. Минина Ольга Г., Карзунина Алена В. Лингвистика текста: прошлое и будущее. *Альманах современной науки и образования*. 2010. № 12 (43). С. 220–222.
 13. Норман Борис Ю. Грамматика говорящего: от замысла к высказыванию. 3-е изд. Москва: ЛЕНАНД, 2018. 232 с.
 14. Самосюк Н.Л. Визуальная репрезентация молчания или стилистика киножеста в литературе (на материале романа Дениса Лихейма «Остров проклятых»). *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. Scientific journal*. 2015. № 9–10. С. 102–110.
 15. Словарь української мови: В 4-х т./за ред. Б. Грінченка. Київ: Наукова думка, 1996.
 16. Словник української мови: В 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.
 17. Словник української мови: В 20-ти т. Т. 1 – 12. Київ: Наукова думка – Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2012 – 2022.
 18. Уржа Анастасія В. Грамматика и текст. Москва: Флинта, 2017. 328 с.
 19. Фот Л. В. К истории становления лингвистики текста. *Вестник Казахского национального университета имени Абая. Серия Филология*. 2012. № 2 (136). С. 232 – 236.
 20. Хэррис С. Совместная встречаемость и трансформация в языковой структуре [В:] *Новое в лингвистике*. Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1962. Вып. II. С. 528–636.
 21. Чиркова Е. И. *Altera lingua*. Язык художественных произведений. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного архитектурно-строительного университета, 2018. 204 с.
 22. *Bolinger Dwight*. The Atomization of Meaning. *Language*, 1965. Vol. 41. Pp. 555–573.
 23. *Dascal M., Margalit A.* A New 'Revolution' in Linguistics! Text-Grammars vs. "SentenceGrammars". *Theoretical Linguistics*. 1974. V.1. N1/2. Pp. 195–213.
 24. *Hatcher A. G.* Syntax and Sentence. *Word*. 1956. Vol. 12. No 2. Pp. 234–250.
 25. *Searle J. R.* Mind: A Brief Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2004. 327 p.

Referenses

1. Antonych, B.-I. (2009), *Complete collection of works/Foreword by M. Ilnytsky; Arrangements and comments by D. Ilnytsky* [Povne zibrannia tvoriv/ Peredmovna M. Ilnytskoho; Uporiadkuvannia i komentari D. Ilnytskoho], Litopys, Lviv, 968 p. + 32 p illustr.
2. *Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language* (with additions, supplements and CDs): 250 000/ed. and heads. ed. V.T. Busel, (2007)

- [*Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* (z dod., dopov. ta CD): 250 000/uklad. i holov. red. V.T. Busel], Perun, Kyiv, 1736 p.
3. Gal'perin, I. R. (1981), *Text as an object of linguistic research* [*Tekst kak ob'ekt lingvisticheskogo issledovaniia*], Nauka, Moskva, 138 p.
 4. Yeshkiliev, V. (2015), *Yarkovsky effect. Those who are cold, those who are death...* [*Efekt Yarkovskoho. Te, kotre – kholod, te, yake – smert...*], Folio, Kharkiv, 282 p.
 5. Zahnitko, A. (2007), *Linguistics of the text. Theory and workshop. Kind. 2nd, ed. and ext.* [*Linhvistyka tekstu. Teoriia i praktykum. Vyd. 2-he, vypr. i dop.*], Yuho-Vostok, Ltd, Donetsk, 313 p.
 6. Zahnitko, A. (2020), *Modern linguistic dictionary* [*Suchasnyi linhvistychnyi slovnyk*], TOV «TVORY», Vinnytsia, X, 920 p.
 7. Zerov, M. (2015), *Selected works* [*Vybrani tvory*], Smoloskyp, Kyiv, 880 p.
 8. Karpa, I. (2009), *Freud would cry* [*Froid by plakav*], Folio, Kharkiv, 238 p.
 9. Klen, Yu. (1957), *The ashes of empires* [*Popil imperii* [V:] Klen Yu. Tvory. T. 2.], Fundatsiia imeni Yurii Klena, Toronto, pp. 11–327.
 10. *Linguistic analysis of the text: a dictionary of terms*, (2012), [*Linhvistychnyi analiz tekstu: slovnyk terminiv/ukl.*: Mariia Holianych, Nataliia Ivanyshyn, Ruslana Rizhko (Savchuk), Roksolana Stefurak], Simyk, Ivano-Frankivsk: 392 p..
 11. Mitina, Ol'ga, V., Evdokimenko, Aleksandr, S. (2010), *Text analysis methods: methodological foundations and software implementation* [*Metody analiza teksta: metodologicheskie osnovaniia i programmnaia realizatsiia*], Vestnik Iuzhno-Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta, Psikhologiia, Psikhofiziologiia, Vyp. 11 (40), pp. 29–38.
 12. Minina, Ol'ga, G., Karzunina, Alena, V. (2010), *Text Linguistics: Past and Future* [*Lingvistika teksta: proshloe i budushchee*], Al'manakh sovremennoi nauki i obrazovaniia, № 12 (43), pp. 220–222.
 13. Norman, Boris, Iu. (2018), *Speaker Grammar: From Intention to Statement* [*Grammatika govoriashchego: ot zamysla k vyskazyvaniu*. 3-e izd], LENAND, Moskva, 232 p.
 14. Samosiuk, N. L. (2015), *Visual Representation of Silence or Style of Film Gesture in Literature (Based on Denis Leheim's Novel "Shutter Island")* [*Vizual'naia reprezentatsiia molchaniia ili stilistika kinozhesta v literature (na materiale romana Denisa Likheima «Ostrov prokliatykh»*)], Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. Scientific journal, № 9–10, pp. 102–110.
 15. *Dictionary of the Ukrainian language*, (1996),. [*Slovar ukrainskoi movy: V 4-kh t./za red. B. Hrinchenka*], Naukova dumka, Kyiv.
 16. *Dictionary of the Ukrainian language*, (1970 – 1980), [*Slovyk ukrainskoi movy: V 11-ty t.*], Naukova dumka, Kyiv.

17. *Dictionary of the Ukrainian language*, (2012 – 2022), [*Slovnnyk ukrainskoi movy*: V 11-ty t.], Naukova dumka – Ukrainyskyi movno-informatsiynyi fond NAN Ukrainy, Kyiv.
18. Urzha, Anastasiia, V. (2017), *Grammar and text* [*Grammatika i tekst*], Flinta, Moskva, 328 p.
19. Fot, L.V. (2012), *On the history of the formation of text linguistics* [*K istorii stanovleniia lingvistiki teksta*], Vestnik Kazakhskogo natsional'nogo universiteta imeni Abaia. Seriia Filologiia, № 2 (136), pp. 232 – 236.
20. Khèrris, S. (1962), *Co-occurrence and transformation in language structure* [*Sovmestnaia vstrechaemost' i transformatsiia v iazykovoï strukture*], Novoe v lingvistike, Izdatel'stvo literatury na inostrannykh iazykakh, Moskva, Vyp. II, pp. 528–636.
21. Chirkova, E. I. (2018), *Altera lingua. Language of works of art* [*Altera lingua. Iazyk khudozhestvennykh proizvedenii*], Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo arkhitekturno-stroitel'nogo universiteteta, Sankt-Peterburg, 204 p.
22. Bolinger Dwight (1965), *The Atomization of Meaning*. Language. Vol. 41. Pp. 555–573.
23. Dascal M., Margalit A. A (1974), *New 'Revolution' in Linguistics! Text-Grammars vs. "Sentence Grammars"*. Theoretical Linguistics V.1. N1/2. Pp. 195–213.
24. Hatcher A.G. (1956), *Syntax and Sentence Word*. Vol. 12. No 2. Pp. 234–250.
25. Searle J.R. (2004), *Mind: A Brief Introduction*. Oxford: Oxford University Press.. 327 p.

• • •